

Atasözlerinde Aile Değerleri (Azerbaycan ve Anadolu örneğinde)

The Family Values in the Proverbs (In Azerbaijani and Anatolian Sample)

Gülzar Osmanova

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisinin Folklor Enstitüsü, Azerbaycan

Abstract: One of the most important species which indicate folk traditions in the folklore of Azerbaijan and Anatolian Turks are the proverbs which reflect the cultural and social values of the collective. In proverbs, the provision is firmly confirmed, and high moral qualities such as honesty, loyalty, correctness, commitment, love to labour and homeland, respect for elders are reflected.

Let us suppose that in Turkish culture the family includes various roles, which determine mutual expectations among family members. Proverbs about family values are common in Azerbaijan and Anatolian Turks. The relationships between daily or business life of people are reshaped by the oral law rules. Embarrassment, knowing the sake, the rhetoric behind the word, makes it possible for a person to organize their behavior against someone else in the context of social relations.

A number of proverbs that reflect family values have been examined in this investigation.

Keywords: folklore, proverbs, folk traditions, Azerbaijan, Anatolia, family values

Çok eski bir geçmişi olan Türk halklarının zengin bir dili ve yüzyıllar boyunca çok geniş coğrafi yörelere yayılmış bir kültürü vardır. Bu kültürün en önemli alanlarından biri de sözlü halk yaratıcılığdır. Sözlü halk yaratıcılığı herhangi bir halkın geçmişinden bugününe iletilen bilim, kültür hazinesidir. Dünyanın herhangi bir halkı atalarının yarattığı örneklere atıfta bulunarak gelecek kültürünü oluşturur ve geliştirir. Halk yaratıcılığının her örneğinde halkın manevi-psikolojik alemi, meişeti, bakış açısı vb. yansıtılıyor. Çoğunluk tarafından yaratılan ve yaşatılan sözlü halk sanatı olan folklorda halkımızın maneviyatı, tefekkr ve psikolojisi toplanmıştır. Sözlü halk yaratıcılığı canlı konuşma dilinin tüm inceliklerini yansıtan değerli bir hazinedir. Bu milli-manevi, ahlaki servetler geç kuşağın kimliğinin oluşmasında tükenmez bir kaynaktır.

Milli-manevi değerlerin öyle bir rneği yoktur ki, orada geç neslin talim-terbiyesine, ahlakına, aklına, zekasına, onların manevi-psikolojik alemine ait fikirler yer bulmasın. Her bir halk kendini doğru kavrayıp değerlendirmek ve ilerlemeyi sağlamak için sadece kendisinin manevi geçmişine derinden beled olmalıdır.

Yüzyıllar boyunca halkın düşünce süzgecinden geçerek zamanemize kadar gelip çıkan örf geleneklerimiz, ana-babaya, büyük ve küçüklere saygı, kadın kimliğine aşır sevgi işte ailede kendi dayanak noktasını bulmuştur. Bu bakımdan Türk halklarının yaratıcılığında yansıyan adetlerin, yıllar boyu sağlamlaştırılmış aile stereotiplerinin, genellikle milli-manevi değerlerin, orada yansıyan eğitim, terbiye düşüncelerinin sürmesinde, tebliğ ve tanıtımında, aydın derk edilmesinde aile bugün de vazgeçilmez bir rol oynamaktadır.

Küçük aileler arasında mevcut karşılıklı yardım biçimleri başlıca olarak komşuluk değerlendirmesine dayanıyordu. Bu fikir atasözlerinde de kendine yer bulmuştur: “Yakın komşu uzak akrabadan iyidir”. Karşılıklı yardım biçimlerinin saklanması yerleşim meskenlerinin sosyal yapısı ve yönetim sistemi de önemli rol oynamıştır. Şehir ve köy yerlerinde mevcut karşılıklı yardım biçimlerini kıyasla belli oluyor ki, bu adet kırsal alanlarda daha geniş boyutlara ulaşmıştır. Belirtildiği gibi, karşılıklı yardım enstitüsünün varoluş nedenlerinden biri de ekonominin zayıf gelişme hızı. Doğru, kentlerde ekonomik gelişme göstergeleri köylere nazaran yüksek emsallarla belirtiliyor. Fakat önemli bir noktaya da dikkat edilmelidir ki, köylerde akrabalık beyanlarda daha güçlüdür, şehirlerde ise nüfusun kompozisyonu sivil akrabalarından, hatta farklı kültürlerin taşıyıcısı olan ayrı etnik gruplardan oluşuyordu.

Sözlü halk sanatı sosyal meşetle bağlı malzemelerle çok zengindir. Çünkü halk yaratıcılığı mensup olduğu halkın zengin yaşam tecrübesini, onun ta eskiden son dönemlere kadar meşgul olduğu faaliyet alanlarını, mesleğini, bakış açısını, arzu ve isteğini ifade eder. Folklor genetik, işlevsel ve imge-içerik açısından halk yaşamının sosyal ve ev donanımları, tören, ev gelenekleri ve sabit tekrar edilen durumlarla ilgilidir.

Halk yaratıcılığının türlerinden olan atasözlerinde halkın hayatı, gelenek ve görenekleri, davranış kuralları, psikolojisi hakkında geniş bilgiye rastlıyoruz. Atasözlerinde halk hikmeti, halk zekası, halkın yüzyıllardan beri elde ettiği test ve deneylerin sonuçları özetlenir.

Formaca küçük ama zengin içerik çalarına sahip olan atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Atasözlerinde aile değerleri, toplumsal ilişkiler, yemin etme, toplumsal yardımlaşma, komşuluk ilişkileri, ahlak ve s. sözlü hukuk kurallarına uygun bir şekilde anlamlandırılmıştır. Bunlardan bazıları hayattan alınacak dersleri ifade ederken bazıları da töreleri, gelenek ve görenekleri bir sonraki kuşağa

bildirir. Prof. Dr. C. Beydilinin sözleri ile diyelim, “En büyük hikmetleri en basit ve derin şekilde anlatan atasözleri uçsuz bucaksız bir alemdir” (Atalar sözü, 2004: 4).

Toplumdaki ahlaki normlar, toplum üyelerinin davranış kuralları terbiye sürecinde oluşur. Çocuklara do ru ulu , iyilik yapmak, zahmeti sevmek, zor anda birbirine arka durmak, mertlik gibi nitelikler a ılanır. Terbiyeli olmak, abir-hayalı geçinmek, toplumda kendini götürmek kuralları, çocuklarda iyi alışkanlıklar terbiye edilmesi atasözlerinde yer almıştır. Halk en iyi manevi nitelikleri – vefalı, dürüst, cesur olmayı, emekseverliyi, dostluğu ve arkada lı ı, al akg n ll l    takdir ettiği halde, insanın kabahat ve eyiblerine, tembelli e, yalan ılı a, gevezeli e, hırsızlı a ve yılgınlı a kendi nefretini bildirir. Atasözlerinde bu konuda şöyle diyor: “Düzlük kişiye saygı artırır”, “Merd ile ta  ta ı, namerd ile bal yeme” “Yersiz konuşanın saygısı olmaz”; “Her s z n kisası metleb verir”; “Do ruya zeval yoktur”; “Terbiye ba  tacıdır”; “Vicdanlı vicdanını satmaz”; “Düzlük mutluluk getirir”; “Dost kötü günde tanınır”; “Dost birse azdır, düşman birse fazladır”; “Bir buğday ekmezsen, bin buğday bi mezsin”; “İ  insanın cevheridir”; “Açık s ze ant gerekmez”; “Söz verme, verdinse dönme”, “Her evin bir t resi vardır”; “Kardeş kavgası, parmak kınası”; “Karı koca arasına girilmez”; “O lan babadan görmeye sofra sermez, kız anadan görmeye    t almaz”; “Sanat  mr n süsüdür”; “İnamsızlı  ba ladı ında dostluk biter”; “Er gözünden, yi it sözünden belli olur”; “Attı ın okun varacağı yeri bilmen gerek”; “Büyük lokma ye, büyük söz söyleme”; “Tek elden ses çıkmaz”; “A  doyuran a  kalmaz”; “Tuz-ekmek hakkını bilmeyen k r olur”; “Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır”; “İyilikte adı çıkanı el üstünde tutarlar”; “Süleyman isen dahi karıncanın ahından sakın” ve s.

Her halkın sözlü yaratıcılığı bu halkın sosyal yaşam tarihidir, çünkü herhangi bir halkın sözlü halk edebiyatını inceleyerek onun tarihinin önemli yönlerini öğrenmek mümkündür. Prof. Dr. Kamran Eliyev halk yaratıcılığının önemi hakkında yazıyor: “Folklora istinaden

herhangi bir halkın sadece tarihi geçmişisi değil, onun psikolojisini, geleneğine, hayata ve dünyaya yaklaşımını öğrenmek de o kadar sıkıntı getirmeyecektir” (Aliyev, 2017: 257).

Azerbaycan ailelerinde erken yaşta çocuklarda büyüğe saygı hissi terbiye olunur. Yüksek asıllı genç bile aksakal ihtiyarın karşısında ayakta durmalı, onun adını sormadan en saygın yeri ona vermelidir. Gençler aksakalların görüşlerini takdir, onların saygısını kazanmak istiyorlar. Azerbaycanda aile kurarken, ev inşa ederken ihtiyarların hayır duasını alırlar. Ev inşa edilirken temele konulan ilk taş kutsal bilinip elde yurt taşı, “temel taşı” denir. Ebedilik bina, yurt düşürmek sembolü sayılan, eve hayır, uğur getiren gibi anlaşılan bu taşı temele el aksakalı koyuyor. Taşın konulması dolayısıyla el-oba ev yapıranı tebrike gelir. Büyük sözünü duymayan, büyüğün tavsiyesi ile oturup durmayan, sonunda tuttuğu işten, amelden pişman olan adamlara ise halkımız, “Ulu sözüne bakmayan uluya-uluya kalır” diyor. Büyüğe saygı hakkında Azerbaycan folklorunda bilge sözler vardır: “Allahsız yerde otur, büyüksüz yerde oturma”, “Büyük sözüne bakmayan ekmek bulmaz”, “Anne-baba sözüne bakmayan hoş gün görmez” vb.

Türk halklarının karakteristik özelliklerinden biri de misafirperverliktir. Bu gelenek en çok toplumsal bilincin ahlak, din ve hukuk gibi formları ile ilgili olup, esasen ev ilişkileri alanında tezahür ediyor.

Eski geleneklerden biri olarak misafirperverlik kendisinin bütün güzel özelliklerini bugün de barındırıyor. Bu adeti bozanlar sosyal mezemmete, el kınamasına maruz kalar ve halk arasında küçük düşürdüler. Azerbaycanlılar misafire göre sofrayı açarlar ve tüm masaarkası etiketlere amel ederler. Hatta maddi imkanı az olan Azerbaycanlı böyle konuyu onurlu karşılıyor, misafirin yanında mahcup olmasın diye olan-olmazını sofraya diziyo. Yeri gelmişken belirtelim ki, bununla bağılı “konuk umduğunu değil, olduğunu yer” atasözü de

mevcuttur. Anadolu türklerinde de bu atasözü ayni biçimde kullanılmaktadır: “Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer”.

Misafiri saygıyla karşılayıp onurla uğurlamak ev sahibinin görevidir. Azerbaycanlılar konuk heyete veya eve girer girmez “hoş geldin” deyip, onu misafir için hazırlanmış en iyi odalarına (konuk odasına) götürür ve onun dinlenmesi için ortam oluştururlar. Ev sahipleri en iyi yemeklerini konuk için pişiriyor, en iyi yatacaklarını konuk için düşürüyorlar. Misafir ailenin genel yerleşim yerlerine giremez. Misafir oturan odanın kapısı açık kalmalı. Çünkü böyle bir fikir yarana bilir ki, ev sahibi misafirden koşuyor. Misafirden ziyaretinin amacı, misafir kalacağı s reni sormak olmaz. Misafirin arzusunu fırsata bağlı olarak ev sahibi yerine getirmelidir. Konuk giderken onu saygıyla yola salır, hep ona pay koyuyorlar.

Halk arasında atasözünün řu  rneği de vardır: “Payı pay kabına koyarlar”. Eğer misafir uzaktan gelmişse ve sık sık gelen akrabalarından değilse, yakın akraba ve komşular onu misafir çağırıyorlar. Herkes uzaktan gelen misafire yeni haberler müjdecisi gibi bakıyor. Misafirperverliyin manevi-etik özellikleri günümüze kadar yaşamaktadır. Misafire saygı, misafirperverlik geleneği hakkında onlarla atasözleri vardır: “Misafir evin g l d r”, “Misafir evin hayır bereketidir”, “Misafirsiz ev suyu sozulmuş (kurumuş) deyirmana benziyor”, “Evin yaraşığı çocuktur, sofranın yaraşığı misafir” vb.

Misafire o yüzden yüksek saygı vardı ki, misafir geldiği ev, aile ve el hakkında haberler yapıyor, kendilerine izlenim yaratıyor.

Sosyal meiğete dahil olan sorunlardan biri de akrabalık ilişkisidir. Bu ilişkiler folklorda yansıtılır. Örneğin, “Kardeş kişinin kötüsünü istemez”, “Kardeş yaman günde arkadır”. Akrabalık ilişkileri esasen yoğun olur, bazen yakın akrabalar arasında geliş-gidiş olmayanda yabancılaşma artıyor. Bu konuda bir atasözünde denir: “Gide gide yad olur, gele-gele evlat”.

Tüm Türk halkı tarafından ortak yaşam biçiminin canlı ifadeleri olarak kullanılan kültür ürünlerinin başında ortak özellikler taşıyan atasözleri gelmektedir. Bu ortak ve benzer atasözlerini oluşturan en önemli faktör bir zamanlar aynı coğrafi şartlarda yaşamış olmalarıdır. Çünkü aynı coğrafyada yaşamış veya hala yaşamaya devam eden insanların kültürel özellikleri de ortak ve benzerdir. Günümüzde değişik coğrafi yörelerde yaşamalarına rağmen, binlerce yıllık ortak geçmişleri olan, ortak değerleri paylaşan, belirli kültürel gelenekleri olan, Türk halkı geleneksel halk kültürünün ürünlerinden olan atasözlerini sözlü gelenekte yaşatarak yüzyıllar boyu varlıklarını korumuşlardır. Bu nedenle aynı coğrafyayı paylaşmış olan Türk toplumlarında kullanılan atasözlerinin büyük çoğunluğu benzer ve ortaktır. Bunu aşağıdaki örneklerde de görebiliriz:

Anadoluda	Azerbaycanda
El için kuyu kazan evvela kendi düşer	Özgəsinə quyu qazan özü düşər
Bıçak yarası keçer, dil yarası keçmez	Qılınc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz
Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur	Dağ dağa qovuşmaz, adam adama qovuşar
Demir tavında dövülür	Dəmiri isti-isti döyərlər
Evdeki hesap çarşıya uymaz	Evde deyilen bazarda tapılmaz
İt ürür, kervan yürür	İt hürər, karvan keçər
Kızım sana söylüyorum, gelinim sen işit	Qızım, sənə deyirəm, gəlinim, sən eşit
Kurunun yanında yaş da yanar	Qurunun oduna yaş da yanar
Sakla samanı, gelir zamanı	Saxla samanı, gələr zamanı
Acı sirkenin zararı küpünedir	Sirkə nə qədər tünd olsa öz qabını çatladar
Taş düşdüğü yerde ağırdır	Daş düşdüğü yerdə ağır olar

Ucuz etin yahnisi tatsız olur	Ucuz �tin �orbası olmaz
Yalancının evi yanmış, kimse	Yalançının evi yandı, kims�
inanmamış	inanmadı
Sütten ağızı yanan ayrıanı üfleyerek	Ağızını s�d yandıran ayrıanı �f�r�b
içer	i��r

Nesillerin yetiştii kurum olan aileye bu noktada çok büyük görevler düşmektedir. Türk milletinin toplumsal yapısını oluşturan Türk aile yapısı tarihi köken itibariyle çok sağlam temellere sahip olup, bugün bu temellerin üzerinde durmaktadır. Bu başlık altında soy ve nesil, aile ve aile çevresini oluşturan bireyler ve akrabalık ilişkileri ile ilgili olarak ortaya konulmuş atas zlerimizden örnekleri değerlendirmeye çalışacağız. Soy – nesil, soyun devamı, ailenin kalıtsal devamı olduğu gibi, milletin de devamı demektir. Aynı zamanda soy, bir aileyi diğerinden farklı kılmakta ve toplumsal yapıya çeşitlilik katmaktadır. Bir kişinin doğduğu ailenin huy ve mizacı, o kişide de hayat bulduğu için bu irsi özelliklerin değiştirilmesi g  , hatta imkansızdır. Aşağıya bu konuyla ilgili örneklerimizi alıyoruz: “Ak çeker, kara çeker, bir damar soya  eker”, “Katrandan olmaz çeker, olsa da cinsine  eker”. (Anadolu), “Ot kökü üstündü bit r”, “B d sil  sil olmaz boyunca qızıl qala”, “B d sili başa   k rs n, s r ş b ayağa düşür” (Azerbaycan). Akraba insanlar, aile çevreleri itibariyle akrabalara sahip olup, bu akrabalar arasındaki birlik ve beraberlik diğer insanlara göre her konuda çok daha ileridir. Ama bazen çeşitli sebeplerle bu ilişkiler bozulabilmektedir. Aşağıdaki atasözü bu konuyu işlemektedir: “Akraba idik akrep olduk biz bize, ayrı düştük bakmaz olduk yüz yüze” (Anadolu).

Ailenin en temel  yeleri anne ve babadır. Onların değerleri iyi bilinmeli ve ona göre davranılmalıdır. Çocuklar bu sorumlulukla y k ml d rl r. Zira çocukları en fazla düşünen anne ve babalarıdır. Türk aile yapısının temelini oluşturan anne ve baba atas zlerimize de konu olmuştur. Aşağıya  rnek metinlerimizi alıyoruz. Bir evladı doğumundan başlayarak büyüten ve onu kollayan annedir. Annenin bu

görevi kendisi ölünceye kadar devam eder. Aşağıdaki atasözlerinde de görüleceği üzere insanın başına bir iş geldiğinde en fazla üzülen kendi annesidir: “Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar” (Anadolu); “Ana bala ucundan canını oda yaxar” (Azerbaycan). Aşağıdaki atasözü de anne ve baba üzerine kurulmuş, annenin çocuğunu yetiştirirken çektiği zahmet ile babanın aldığı mükafat konu edilmiştir: “Ana çeker zahmeti, baba alır rahmeti”. Annenin şefkatli yüreği aşağıdaki atasözünde dağ çiçeğine benzetilmiştir: “Ana üreyi, dağ çiçeyi”. Anne her zaman çocuğunu düşünür. Belki çocuğu onu hiç düşünmezken annenin aklı hep ondadır. Evladı ise onu, onun düşündüğü kadar düşünmez. Bu sosyal vakayı işleyen örnek metinlerimiz aşağıdadır: “Ananın aklı balada, balanın aklı avada” (Anadolu); “Ananın ağı balada, balanın ağı havada” (Azerbaycan). Bir aileyi aile yapan kişilerin başında evin hanımı gelir. Zira evdeki işleyiş onun isteği doğrultusunda gerçekleşir. Atasözlerinde kadının kız, eş, ana, hala, teyze, elti, kaynana, gelin, evlat, kardeş olarak roller aldığı görülmüştür. Dolayısıyla kadının bulunduğu duruma göre, kendisinden bazı beklentiler de olmuştur. Buradan hareketle aşağıda bu konuyla ilgili örneklerimiz yer alacaktır. Evi, mutlu bir aile yuvası yapan, evin hanımıdır. Aşağıdaki örnek de bu konu ile ilgilidir: “Arvat var, ev bezeği, arvat var, ev tezeği”. Aşağıdaki atasözünde, dişi kuş olarak tanımlanan evin hanımının üzerinde taşıdığı yük bir kez daha gözler önüne serilmektedir: “Erkek kuş, havayı havayı, dişi kuş, yapar yuvayı” (Anadolu); “Yuvanı dişi quş qurar” (Azerbaycan).

Ailenin varolması için gerekli olan, başta ekonomik durumun yeterli ölçüde sağlanması olmak üzere, pek çok görevleri olan aile reisi – koca atasözlerine de konu olmuştur. Aşağıdaki örneğimizde de bir hanım açısından babası ile eşinin kendisine göre yakınlığı karşılaştırılmıştır: “Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği”. Yine, aşağıdaki atasözünde de babanın kızına bakışı ile kocanın eşine bakışı değerlendirilmiş ve adeta aile yapısı özendirircesine eşin tarafı tutulmuştur: “Baba vergisi görümlük, Koca vergisi doyumluk”.

Neslin devamını ve dolayısıyla kültürünün devamını günün çocukları, yarının büyükleri sağlarlar. Onların en güzel ve en doğru bir şekilde yetişmesi için birçok atasözü söylenmiştir. Bu da, Türk kültüründe çocuğun yerini bir kere daha gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda, bir ailenin mutluluğunun semeresi olan çocuklar atasözlerine de konu olmuştur. Aşağıdaki atasözünde aklını iyi kullanan oğul ile iyi kullanmayan oğul kar ıla tırılmı  ve onların ekonomik durumlarındaki farklılıklar dile getirilmiştir: “Akıllı oğulun varmış malı neylersin, akılsız oğulun varmış malı neylersin”. Aşağıdaki metinde ise, yine bir çocuğun en büyük koruyucusu olarak annesinin olduğu karşımıza çıkmaktadır. Zira annesi olmayan bir çocuğa her türlü kötü muamelenin kolayca yapılabileceği hicivli bir dille anlatılmıştır: “Alçak eşek binmeye kolay,  ks z  ocuk dövmeye kolay” (Anadolu); “Anasızın g rd y  i  danlaqsız bitm z”, “Analı qızın özü b y y r, anasız qızın sözü b y y r” (Azerbaycan).

Böylece, ortak söz ürünleri olan atasözlerinin incelenmesi de gösterdi ki, Türk halk edebiyatı gerçek anlamda bütün bir toplumun milli ve manevi ortak kültürünü, ortak dilini, ortak inancını ve düşüncelerini aksettiren milletin öz varlığıdır.

Kaynaklar

Acaroğlu T. (1992). Türk Atasözleri. İstanbul: İletişim Yay.

Atalar sözü (Tertib eden: C.Beydili) (2004). Bakı:  nder ne riyyat.

Aliyev K. (2017). Çağdaş folklor  nashığın problemleri. Bakı: Elm ve tehsil.

Nebiyev A. (2002). Azerbaycan xalq edebiyatı. I hisse. Bakı: Turan.

Received 23 Oct 2017, Screened 23 Oct 2017, Accepted 24 Nov 2017.